

УДК 069.013

В. В. МОРОЗОВ, канд. іст. наук, доцент НТУ „ХПІ”

І. В. ДВОРКІН, аспірант НТУ „ХПІ”

МУЗЕЙНИЦТВО В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1834 – 1915 РР.)

У статті розглядається історія створення та діяльності музеїв Київського університету в 1834 – 1915 рр. Розкривається внесок учених Київського університету в розвиток музейництва. Стаття узагальнює значну кількість літератури та джерел із питань розвитку музейної справи в Україні другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

The article presents the history of opening and activity of Kiev University museums 1834 – 1915. The Kiev University scientists contribution to the museology evolution is shown. The clause summarizes a great number of sources and literature for the problem of museum work evolution in Ukraine during the second part of XIX and early XX centuries.

Київський університет (Університет св. Володимира) у дорадянський період був провідним осередком музейництва Наддніпрянської України. Саме тут були засновані перші музейні заклади історичного, художнього та природничого профілю в м. Києві. Створені як навчально-допоміжні заклади, більшість з цих музеїв поступово перетворилися на значні наукові осередки із багатими та часто унікальними колекціями.

Вивчення історії музеїв Київського університету другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було розпочато в період їхньої роботи як дослідниками історії університету, так і безпосередніми учасниками розбудови його музейних закладів [1–4]. У радянський період діяльність музеїв університету була висвітлена переважно в загальних роботах з історії музейної справи в Україні та з історії Київського університету [5, 6]. У 1980-х рр. з’явилися перші спеціальні роботи з даної теми [7]. Сучасні дослідники також приділяють чималу увагу розвитку музейної справи в Київському університеті дорадянського періоду [8–11].

Метою статті є висвітлення історії створення, накопичення колекції та функціонування музейних закладів Київського університету різних профілів у 1834–1915 рр.

Актуальність обраної проблеми зумовлена необхідністю вивчення внеску музеїв України ХІХ – початку ХХ ст., які були в той час провідними науково-дослідними та просвітницькими закладами, у справу збереження та національно-культурної спадщини. Дослідження саме університетських музеїв дозволяє доповнити загальну картину розвитку вищих навчальних закладів ХІХ – початку ХХ ст., більш чітко окреслити їхній внесок у становлення вітчизняної науки.

Датою заснування археологічного зібрання Київського університету можна вважати 15 липня 1834 р. – день урочистого відкриття вищого навчального закладу. Саме того дня К. А. Лохвицький – один із перших дослідників археологічної минувшини Києва – передав частину своїх знахідок до „музею, що може відкритися при кабінеті університету”. Археологічні матеріали потрапили до мінералогічного кабінету [8, с. 82].

Водночас, першим осередком систематичного дослідження та збереження київських старожитностей став Тимчасовий комітет з розшуку старожитностей, заснований у жовтні 1835 р. До комітету, який очолив попечитель Київського навчального округу Є. Ф. фон Бридке, увійшли професори Київського університету Г. М. Данилович, С. Ф. Зенович, ректор М. О. Максимович, археологи М. Ф. Берлінський, К. А. Лохвицький [12, с. 60]. Розуміючи необхідність збереження пам’яток археології, комітет звернувся до міністра народної освіти із запитом про дозвіл на заснування при Університеті св. Володимира Музею старожитностей. На думку комісії, музей мав зберігати й досліджувати старожитності не лише з Києва, а й з „усього південного та південно-західного краю Росії” [13, ф. 299, оп. 1, спр. 6, арк. 48]. До-

звіл на відкриття музею було одержано 17 березня 1837 р. Основу його зібрання склали речі, що надійшли до того часу від приватних осіб. Першим завідувачем музею став К. А. Лохвицький [14, с. 78].

Після офіційного відкриття музею комітет звернувся до громадськості із закликом передавати до закладу стародавні речі [8, с. 83]. Завдяки цьому музей одразу ж після свого відкриття поповнився значною кількістю старожитностей. Хранитель музею К. А. Лохвицький уже в 1837 р. склав перший музейний каталог. До нього було занесені 150 предметів. Ця колекція містила предмети, що їх передали члени комітету з розшуку старожитностей; речей, наданих сторонніми особами; предметів, що належали безпосередньо комітету [3, с. 65].

К. Лохвицький протримався на посаді завідувача зовсім недовго (до січня 1838 р.). Причиною його звільнення став конфлікт, який виник між ним та Комітетом з розшуку старожитностей у зв'язку з певною некомпетентністю завідувача й, зокрема через те, що, не будучи професійним археологом, він уважав, що музей має зберігати не лише археологічні пам'ятки, а й всілякі рідкості [3, с. 65]. Наступником К. А. Лохвицького став А. І. Ставровський, який обіймав посаду хранителя музею з 1838 по 1854 рр.

На початковому етапі діяльності музею джерелами його поповнення стали старожитності, віднайдені під час археологічних розкопок у Києві та Київській губернії; пожертви та придбання за кошти університету, предмети, знайдені під час дослідження колекцій, які отримав університет перед відкриттям [15, с. 947]. Наприклад, завідувач мінералогічного кабінету віднайшов серед колекцій, отриманих з Віленського університету, „предмети, що відносяться до старожитностей”, які й були передані за рішенням Ради університету до відповідного закладу [13, ф. 16, оп. 284, спр 62, арк. 1].

Найбільшою пожертвою, що надійшла до музею в цей час, стало зібрання колишнього київського губернатора І. І. Фундукля, яка складалася з 537 предметів, віднайдених переважно під час розкопок курганів. Особливістю колекції було те, що практично всі її предмети були атрибутовані [3, с. 69]. Загалом за цей час музей збагатився на 900 предметів [16, с. 379].

Наступником А. І. Ставровського став завідувач нумізматичного кабінету Я. Я. Волошинський, який протягом 11 років (до 1865 р.) був хранителем обох університетських музеїв історичного профілю. Зібрання Музею старожитностей у цей період поповнювалися переважно за рахунок археологічних розкопок, які проводилися під керівництвом хранителя музею [3, с. 70].

Певний час, після введення в дію університетського статуту 1863 р., Музей старожитностей було об'єднано з Музеєм красних мистецтв. Такий поділ усіх університетських музеїв Росії був зумовлений застарілими вже на той час поглядами на археологію як історію мистецтв [16, с. 379].

Під час підготовки до проведення III (київського) Археологічного з'їзду (1877 р.), намагаючись полегшити підготовку археологічної виставки, істори-

ко-філологічний факультет звернувся до Ради університету із пропозицією про роз'єднання археологічних та мистецьких колекцій університету й повторного створення окремих музеїв. Після затвердження поділу А. І. Лінніченко очолив Музей красних мистецтв, а В. Б. Антонович – Музей старожитностей [3, с. 73]. Період, під час якого видатний історик очолював музей (1873–1908 рр.) став часом розквіту закладу. Якщо в 1873 р. археологічна колекція університету налічувала 1287 одиниць зберігання, то на початку ХХ ст. вона складалася вже з понад 9 тис. предметів. До того ж, вже після смерті вченого у 1908 р. до музею надійшли знахідки з розкопок В. Б. Антоновича, завдяки чому кількість предметів у музеї перевищила 11000 [16, с. 387]. Його учні, відомі дослідники української старовини В. Ю. Данилевич та М. Ф. Біляшівський, неодноразово передавали до музею предмети із власних розкопок [16, с. 386]. Не припинялися й пожертви від приватних осіб, періодично надходили колекції від Археологічної комісії [17, с. 25].

Значно вплинуло на розвиток університетського музею проведення в Києві III та XI Археологічних з'їздів. Так, в основу виставки старожитностей III Археологічного з'їзду було покладено колекцію Музею старожитностей Київського університету [18, с. 27]. Після завершення з'їзду до музею надійшло 114 речей [16, с. 386].

Наступником В. Б. Антоновича став Ю. А. Кудаківський, який очолював Музей старожитностей до 1915 р. Разом з ним у музеї працювала дружина В. Б. Антоновича К. М. Мельник-Антонович [16, с. 388].

Діяльність Музею старожитностей Університету св. Володимира фактично була припинена в 1915 р., коли його колекції разом з університетом були евакуйовані з Києва, зважаючи на складне становище на фронтах та небезпеку окупації міста. Частина експонатів музею зберігається зараз у Національному музеї історії України.

На відміну від Музею старожитностей, інші університетські музейні заклади ведуть свій початок із Кременецького ліцею. Нагадаємо, що в 1831 р., під час польського повстання, цей навчальний заклад було закрито царською владою. Саме в Кременецькому ліцеї працювали навчально-допоміжні заклади – так звані „кабінети” різної спрямованості. Колекції, що отримав університет, були значними та багатими в науковому відношенні. Так, зібрання мінералогічного кабінету нараховували 15 тис. предметів, зоологічного – 12 тис., нумізматичного – близько 18 тис. [1, с. 22]. Після закриття Віленського університету його колекції також надійшли до Київського університету.

Отже, ще одним музейним закладом університету історичного профілю став міні-кабінет (нумізматичний музей). Цікаво, що під час передачі до новостворюваного навчального закладу майна Кременецького ліцею, Університет св. Володимира отримав лише 173 монети. Протягом перших трьох ро-

ків збірка повільно збільшувалася й сягнула в 1838 р. 640 екземплярів [2, с. 49]. Під час реорганізації Віленського університету, як уже зазначалося, його майно також було передано до Києва. Нумізматична збірка університету в цей час збагатилася колекцією власне Віленського університету, що нараховувала 2783 монети, а також збіркою Кременецького ліцею (близько 20 тис. монет та медалей), яка перебувала у Вільно з 1828 р. [2, с. 49].

У 1838 р., переймаючись значним збільшенням нумізматичної колекції, Рада університету вирішила відокремити нумізматичне зібрання від бібліотеки університету, де воно до цього часу зберігалось, та заснувати новий навчально-допоміжний заклад – мінц-кабінет. Першим завідувачем музею став університетський бібліотекар П. О. Ярковський. Першочерговим завданням для нього виявилось впорядкування величезного зібрання. Протягом двох років він склав оновлені каталоги зібрання, до яких було внесено 22722 одиниці зберігання [9, с. 88].

Починаючи з другої половини 1830-х рр., до музею надходили монетні знахідки з території Київської навчальної округи. Надходження були досить різноманітними – до мінц-кабінету потрапили західноєвропейські, польські, античні, російські монети. Одним із найцінніших зібрань стала колекція джучидських монет, що надійшла до кабінету в 1853 р. [9, с. 88]. Практично з самого заснування кабінет мав змогу робити придбання на кошти, що їх виділяв університет на втримання навчально-допоміжних закладів [6, с. 42]. Наприклад, лише в 1845 р. кабінет придбав 19 римських монет, монету Стефана Баторія, турецьку монету та велику кількість мідних монет [13, ф. 16. оп. 284, спр. 5. арк. 1]. Нумізматичний кабінет отримував також і пожертви. Серед них найбільш цінним було зібрання з 300 монет, що передав до університету імператор Микола I. Колекцію склали російські монети, починаючи із грошей часів Петра I. Найбільш цінними з них були платинові карбованці, що знаходилися в грошовому обігу Росії в 1828 – 1845 рр. [9, с. 89].

У 1842 р. нумізматичний кабінету був переведений із будинку Корта, де він знаходився з часу заснування, до щойно спорудженої будівлі університету. З'явилася можливість виставити частину зібрання (4 тис. монет та медалей) для відвідувачів. Починаючи із цього часу, колекції мінц-кабінету разом з зібранням університетського Музею красних мистецтв мали змогу оглянути жителі Києва [9, с. 88]. Частина дослідників музейної справи Києва виокремлюють саме ці два музеї, називаючи їх першими загальнодоступними музейними осередками міста. Згідно з іншою точкою зору першим публічним музеєм Києва був Церковно-археологічний музей Київської духовної академії, заснований у 1872 р.

Наступниками П. О. Ярковського на посаді завідувача нумізматичного кабінету були: О. Я. Красовський (1845–1852 рр.), Я. Я. Волошинський та

К. Ф. Страшкевич (1865–1868 рр.) [6, с. 192]. За час їхньої роботи колекція кабінету продовжувала поповнюватися досить інтенсивно. Цей процес був значно загальмований після видання у 1866 р. урядового розпорядження, за яким усі монетні скарби мали надходити до Археологічної комісії [2, с. 56]. У зв'язку із цим кабінет втратив можливість отримувати найбільш чисельні та багаті надходження – скарби, що були знайдені на території губерній Київської навчальної округи. Проте, деякі монети зі скарбів усе ж таки поверталися комісією до нумізматичного кабінету Київського університету [19, с. 63]. Незважаючи на подібні труднощі, поповнення та систематизація колекцій, їхня наукова обробка не припинялися. Наприкінці перебування на посаді К. Ф. Страшкевича колекція нумізматичного кабінету налічувала близько 30 тис. одиниць зберігання [9, с. 89].

З 1868 до 1872 р. посаду завідувача посідав видатний український історик В. С. Іконніков. За цей час кабінет поповнився 348 монетами, серед яких виділялася колекція зі 190 сасанідських монет [11, с. 110].

Наступником В. С. Іконнікова став інший видатний вчений – В. Б. Антонович, який одночасно обіймав посади хранителя мінц-кабінету (1872–1908 рр.), Музею старожитностей університету та декана історико-філологічного факультету [154, с. 89]. Лише за перші 12 років перебування В. Б. Антоновича на посаді завідувача до мінц-кабінету надійшло близько 5000 монет та медалей. Найбільш численними надходженнями стала колекція з 1500 медалей та монет, переважно польських та римських, що потрапили до музею за заповітом професора Волинського ліцею Ульдинського [2, с. 56]. У 1906 р. колекція вже нараховувала близько 60 тис. одиниць зберігання [9, с. 90]. У період Першої світової війни, восени 1915 р., нумізматична колекція була евакуйована до Саратова. До Києва вона повернулася вже наступного року. Після встановлення радянської влади, у 1920-х рр., колекцію музею було передано у власність Всеукраїнської академії наук, а в 1936 р. – у розпорядження Центрального історичного музею. У період Другої світової війни частина колекцій була евакуйована, а частина вивезена до Німеччини (повернута в 1947 р.) З 1964 р. колекція знаходиться у Музеї історичних коштовностей України [9, с. 90–92].

Ще одним музейним закладом Київського університету, колекції якого були започатковані у Волинському ліцеї, став Музей красних мистецтв. Його було відкрито під назвою „Музей художніх витворів” у 1834 р. [4, с. 77]. До зібрання Волинського ліцею (450 предметів) у 1835 р. було долучено художні колекції, що раніше належали скасованим царською владою Віленському університету (50 картин, 40 скульптурних творів та 1777 гравюр) та Уманському училищу (209 малюнків) [1, с. 222]. Колекції музею були розподілені

на три відділи: живописного, гравірувального та скульптурного мистецтва [20, с. 461].

Згідно з університетським статутом 1842 р., було засновано три окремих мистецьких музеї: красних мистецтв та старожитностей, зібрання архітектурних моделей та зібрання для школи малювання [4, с. 77]. За статутом 1863 р. два останні музеї були скасовані, а їхні експонати ввійшли до складу Музею красних мистецтв та старожитностей. Після того як у 1876 р. було відкрито кафедру теорії мистецтв, Рада університету постановила відокремити мистецькі предмети від старожитностей. З 1877 р. в Університеті св. Володимира працювало два окремих навчально-допоміжних заклади – Музей красних мистецтв та Музей старожитностей. У середині 1880-х рр. колекція художнього музею нараховувала близько 100 предметів пластичного мистецтва та 238 книг з історії та теорії мистецтва [4, с. 79]. Загалом, експонати Музею красних мистецтв використовувалися лише під час вивчення студентами курсу історії мистецтв. Видатних творів у ньому не було [21, с. 241].

Окрім історичних та художнього музеїв у Київському університеті працювали й природничі музейні заклади. Мінералогічний кабінет Київського університету був відкритий у 1834 р., проте початком його існування варто вважати заснування тотожного за назвою кабінету Кременецького ліцею. Упорядкуванням колекції, яка на момент закриття ліцею нараховувала близько 15500 предметів, займався С. Ф. Зенович [1, с. 212], який у 1834–1836 рр. був завідувачем музею. Першим значним надходженням кабінету стала велика геологічна колекцією з Гейдельберга. Наступник С.Ф. Зеновича – Е. К. Гофман значною мірою впорядкував колекції, позбувшись великої кількості дублетів, нецінних предметів та експонатів, що не належали до профілю кабінету.

Протягом понад 40 років завідувачем мінералогічного кабінету Університету св. Володимира працював видатний вітчизняний вчений К. М. Феофілактів. Якщо на початку цього періоду роботи кабінету колекція нараховувала 7 тис. предметів, то в 1883 р. – 27500 експонатів на суму 20000 крб. К. М. Феофілактів зумів зібрати значні палеонтологічні колекції, переважно місцевого походження (до цього в кабінеті зберігалися лише геологічні та мінералогічні колекції, чого було недостатньо для повноцінного вирішення навчальних та наукових завдань). Колекції кабінету постійно поповнювалися за рахунок наукових екскурсій та пожертв від різноманітних інституцій та приватних осіб [22, с. 106, 107].

Зоологічний кабінет (музей) університету також був заснований у 1834 р. на основі колекцій Кременецького ліцею. У 1835 р. до неї долучилося зібрання закритого царською владою Віленського університету, а в 1841 р. – ліквідованої Віленської медико-хірургічної академії. Загальна кількість експонатів кабі-

нету в цей час налічувала 20 тис. предметів. Справжньою науково-дослідною інституцією музей став під час перебування на посаді завідувача професора зоології К. Ф. Кесслера (1843–1862 рр.). У 1870-х рр. було складено каталог виставкових колекцій, а дещо пізніше – каталог наукових колекцій [23, с. 239]. Поповнення колекцій відбувалося за рахунок пожертв з боку Академії наук, приватних осіб та завдяки придбанням на кошти університету. У 1884 р. фонди університетського зоологічного музею вже нараховували близько 44 тис. предметів [24, с. 111, 120]. У музеї зберігалися колекції фауни Чорного, Азовського та Середземного морів, озера Байкал тощо [7, с. 107]. На жаль, до сьогодні ця багата колекція не збереглася – вона була частково знищена, а частково вивезена до Німеччини під час Другої світової війни.

Діяльність музеїв Київського університету була призупинена в 1915 р. Це було пов'язано з евакуацією університету до Саратова. Разом з університетом були евакуйовані його найцінніші колекції. У 1917 р. університетські зібрання повернулися до Києва.

Отже, в 1834–1917 рр. у Київському університеті працювали музейні заклади різної спрямованості: Музей старожитностей, Музей красних мистецтв, Нумизматичний кабінет, Зоологічний музей та Мінералогічний кабінет. Значний внесок у розвиток університетського музейництва зробили вітчизняні вчені – професори Київського університету. Становлення музеїв було безпосередньо пов'язано із розвитком відповідних наук в університеті св. Володимира. Залишаючись у першу чергу навчально-допоміжними закладами університету, музеї поступово перетворилися на значні наукові та просвітницькі осередки м. Києва. Сьогодні музейні експонати, які пережили громадянську війну та німецько-фашистську окупацію, є прикрасою провідних українських музеїв.

Подальші дослідження історії створення та діяльності музейних закладів інших українських університетів, що працювали в ХІХ – на початку ХХ ст. – Харківського, Одеського, Львівського та Чернівецького – необхідні для узагальнюючого розкриття історії університетського музейництва відповідного періоду.

Список літератури: 1. Шульгин В. История университета св. Владимира. – СПб: В тип. Рюмин и комп., 1860. – 230 с. 2. Антонович В. Б. Нумизматический кабинет // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира / Под. ред. В. С. Иконникова. – К.: Тип. имп. университета св. Владимира, 1884. – С. 49–59. 3. Антонович В. Б. Музей древностей // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира / Под. ред. В. С. Иконникова. – К.: Тип. имп. университета св. Владимира, 1884. – С. 60–76. 4. Павлов П. В. Музей изящных искусств // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира / Под. ред. В. С. Иконникова. – К.: Тип. имп. университета св. Владимира, 1884. – С. 77–78. 5. Мезенцева Г. П. Музеи Украины. – К.: Изд-во Киев. унив., 1959. – 180 с. 6. Історія Київського університе-

ту (1834 – 1959).– К.: Вид. Київськ. унів., 1959.– 629 с. **7.** *Бондар М. М., Гладких М. І., Омельченко Ю. А.* Внесок вчених університету у розвиток археології та музейної справи // Вісник Київського університету.– Історичні науки.– № 26.– К.: Вища школа, 1984. – С. 106–116. **8.** *Федорова Л.* Перший музей Києва // Київська старовина. – 1992. – № 3.– С. 83–85. **9.** *Гарбуз Б.* Музей нумізматики // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 88–92. **10.** *Федорова Л. Д.* З історії створення музею Києва (1837–1936) // УДЖ.– 1991.– № 2. – С. 134–140. **11.** *Беляя О.* Професор В. Б. Антонович про історію мінц-кабінету Київського університету // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича: доповіді та матеріали.– К., 1994. – С. 107–111. **12.** *Григор'єва Т. Ф.* З історії створення та діяльності Тимчасового комітету по розшуку старожитностей Києва // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 8. – К.: Рідний край, 1999. – С. 59–66. **13.** Державний архів м. Києва **14.** Отчет о деятельности временного комитета изыскания древностей в Киеве в 1837 году // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838.– Ч. 18. – № 4.– С. 77–89. **15.** *Иконников В. С.* Опыт русской историографии: Т. 1. – Кн. 2. – К.: Тип. имп. университета Св. Владимира, 1892.– С. 883–1539. **16.** *Данилевич В.* Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей І. Н. О. // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т.: Т. 2.– К.: Заповіт, 1997.– С. 379 – 390. **17.** [В музей древностей университета св. Владимира] // Археологическая летопись Южной России. – 1900. – Т. 2. – С. 25. **18.** *Скрипник Г. А.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К.: Наук. думка, 1989. – 304 с. **19.** В нумизматический кабинет университета Св. Владимира // Киевская старина. – 1899. – Т. 65. – № 4. – С. 63. **20.** Музей Киевского университета // Исторический вестник.– 1885.– Т. XIX.– С. 461. **21.** *Федорова Л.* Освіта. Культура. Історична хроніка: події та імена // Володимирська. Культурологічний путівник.– К.: Вид. дом. „Амадей”, 199. – С. 187 – 259. **22.** *Феофилактов К. М.* Минералогический кабинет // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета Св. Владимира / Под. ред. В. С. Иконникова.– К.: Тип. имп. университета Св. Владимира, 1884. – С. 106–109. **23.** Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення.– К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 1994. – 286 с. **24.** *Паульсон О. М.* Зоологический кабинет // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета Св. Владимира / Под. ред. В. С. Иконникова.– К.: Тип. имп. университета Св. Владимира, 1884. – С. 110–122.